

Opponensi vélemény

Fehér Bence

Aquincum instrumentum domesticum-feliratai

című akadémiai doktori értekezéséről

A terjedelmes disszertáció 300 oldalból és egy DVD-n mellékelt adattárból áll, mely a tárgyakról készült fotókat, a táblázatokat és az elveszett leletek rajzait tartalmazza. A disszertáció háromnegyed részét a közel 700 darab felirat katalógusa és a hozzájuk kapcsolódó mutatók alkotják, és kb. egynegyed rész a feliratok kiértékelése. Ebből a legalaposabb a paleográfiai elemzés, amiből kikerekedik az aquincumi kézírás története, ami a szerző egyik fő célkitűzése volt. Ehhez hozzátennivaló egyelőre aligha akad, de a többi fejezethez, az egyes feliratcsoportok értékelése még jócskán kínál lehetőséget. Aki erre vállalkozik, annak értékes kiindulópontot fog jelenteni a gondosan elkészített katalógus. De nem véletlen, hogy erre mindez ideig senki sem vállalkozott. A bekarcolt feliratok elolvasása az igen kellemetlen feladatok közé tartozik, ráadásul az esetek többségében csupán néhány betűről vagy számról van szó, melyek értelmezéséhez igen kevés támpont áll rendelkezésünkre. Éppen ezért Fehér Bence ki is nyilvánítja, hogy „elsődleges célja egy corpus-jellegű...anyagközlés, éspedig nagyobb rész első anyagközlés”, mely „filológiai munka is kellett hogy legyen”, de „a tárgyak tárgyként való vizsgálata és értelmezése mellett a tartalmazott írott anyagot nyelvészetileg, szövegtörténetileg, kulturálisan is interpretálja.” Tegyük hozzá, hogy mindezt a Corpus Inscriptionum Latinarum hagyományainak megfelelően latin nyelven. Bár a szövegközlésnek megvan az egységesített latin szakterminológiája, ennek az instrumenta domesticára való alkalmazása komoly nyelvi felkészültséget igényelt.

A disszertáció bevezetése megfogalmaz néhány alapelvet a feliratok gyűjtési köréről. Ebben több vitatható megoldást is találunk. Miért lenne indokolt pl. a krisztogrammok kihagyása. A hozzá fűzött magyarázat szerint „kimaradtak azok a jelzések, amelyeknek a jelentése biztos, azonosítható ugyan, de nem szónak felel meg, hanem vallási fogalmaknak, gondolok itt elsősorban a krisztogrammokra.” Igaz ugyan, hogy ez a jel vallási fogalom is, de eredendően mégiscsak egy név rövidítéséről van szó.

„Általában a Tituli Aquincenses sorozatnak az a célkitűzése, hogy *nem sokszorosított*, és *helyszínen készült* feliratokat gyűjt, és ennek megfelelően az összes, az *instrumentum domesticum*on található pecsételt feliratot mellőzi.” Szerencsére ezt az alapelvet nem alkalmazza következetesen a szerző. A helyszínen készült kerámia bepecsételt feliratait,

melyeknek nagy jelentőségük van Aquincum története szempontjából, nem mellőzi. Mellőzi viszont a helyszínen készült téglabélyegeket, melyeket ha teljes mennyiségben képtelenség is lett volna felsorolni a katalógusban, típusonként szelektálva be lehetett volna mutatni, megjelölve, hogy hozzávetőlegesen milyen mennyiség van belőlük. Aquincum története szempontjából ezeknek is megvan a jelentőségük. A hozzávetőleges mennyiségi mutatókat az edénybélyegeknél is érdemes lett volna vagy az adott katalógustételnél jelölni, vagy az Egyes feliratcsoportok értékelése fejezetben foglalkozni vele.

Találunk viszont olyan példát is, mely szinte bizonyos, hogy nem helyi készítésű felirat, mégis bekerült a katalógusba. Ezek a gyűrűk és a gemmák feliratai (Nr. 1420-1432, 1435, 1544). Különösen érvényes ez a Legousin-nal kezdődő görög feliratú medálra, mely az egész birodalom területén el volt terjedve, és bizonyára valamely gemmakészítő központból származik. Aquincumi gemmametsző műhelyet egyelőre semmi okunk nincs feltételezni.

A disszertáció gerincét a II. fejezet alkotja, a *Catalogus titulorum Aquincensium instrumentorum domesticorum*. A többi fejezettől eltérően ez nem magyarul, hanem latinul készült el a CIL kiadási hagyományának megfelelően. Leszögezhetjük, hogy ennek latinsága gördülékeny, célratoró, szakszerű, választékos és jól követhető. A csoportosítás a felirathordozók jellege és anyaga szerint történik, ezek: az edények, a mécsesek, a téglák, a vakolat, a súlyok, fém-üveg-csont-és féldrágakövek, valamint fahordók. A *Tituli in parietibus picti aut scarifati* alfejezeten belül az egyes tételek meghatározásánál a hordozó anyag incerti generis-ként van megnevezve. Ehelyett a vakolatot meg lehetett volna nevezni *arenati* vagy *operis arenacei* kifejezéssel.

Elismeréssel kell szólni a felirattöredékek, a gyakran írka-firkának ható bekarcolt betűk kisillabizálásáról és nevekké, szavakká való kiegészítéséről. Nem véletlen, hogy erre eddig senki sem vállalkozott.

Néhány megjegyzés a feliratokhoz:

1152: a leírásból kimaradt a MISICI M

1217: a felirat inkább IC-nek látszik, mint VT-nek

1257: a Marcus Aureliust és Lucius Verust ábrázoló *crustulum*hoz az *Acta Classica Univ. Debr.* 2010-es kötetében újabb tanulmány jelent meg

1432, 1435: a gemmafeliratokhoz 2008-ban megjelent az Aquincumból származó valamennyi gemmalelet publikációja a *Thiasos c. gráci Festschrift*ben

1460/1-5: vitatható, hogy a CVNEI címszó alá tartoznak-e, vagy inkább V betű vagy szám

1542: az S betűn túl még további bevésések is láthatók a gyűrűn

A III. fejezetben az Egyes feliratcsoportok értékelése cím alatt a Bevezetésben említett alapelvek megfogalmazása nagyrészt megismétlődik. Viszonylag rövid alfejezetek szólnak itt a számfeliratokról, a téglafeliratokról, a súlyokról és az edénybélyegekről. Ezekben kíváncsi lett volna alaposabban vizsgálat alá venni és jobban kifejteni a feliratok tartalmi és mennyiségi kérdéseit. Külön alfejezetet lehetett volna szentelni az albertfalvi feliratoknak vagy a fahordók feliratainak, melyek jelentőségét a szerző maga is hangsúlyozza. Az utolsó alfejezet a Kelta írásra utaló nyomok Aquincumból? kérdésre válaszol. Leszámol egy kedvelt hiedelemmel: írást utánzó mester létezik, keltául író fazekas viszont nem, a kelta írás Aquincumban csupán legenda.

Az előbbinél jóval kidolgozottabb Az aquincumi kézírás értékelése c. V. fejezet, mely főlegesen van elválasztva a hozzá szorosan kapcsolódó Paleográfiai táblázatok-tól (IV. fejezet). Itt megállapítást nyer az az általános érvényű tény, hogy nem valamennyi kézírás kurzív, hanem rendszeresen keverednek bele acturia és kapitális formák. Igazán kurzív írás csak puha anyagon fordul elő (viaszon, agyagon), melyeken stílussal írtak. Minél keményebb felületre történt a bekarcolás, annál előnyösebb volt az egyenes hasták alkalmazása az íves formák helyett. Ezzel függhet össze, hogy az 'N' esetében különösen jellemző a kapitális forma alkalmazása kurzív környezetben.

Az egyes betűk írásmódja szépen van tagolva időrend szerint legalább 6-8 periódusra: 1. sz. vége-2. sz. eleje, a 2. sz. első fele, közepe, második fele, 2. sz. vége-3. sz. eleje, 3. sz. első fele, 3. sz. második fele. A korszakokra jellemző betűformák közt igen csekély a különbség, egy-egy sajátosabb betűformánál pedig gyakran ez a megállapítás áll: „a típusnak nem lehet határozott datáló értéket tulajdonítani” (238). Kérdés, hogy pl. a fordított 'b' külön betűtípust képvisel-e, vagy egyszerűen írója összekeverte a 'd' betűvel (232). Ugyanez fordítva is elképzelhető: a fordított 'd' betű sem külön típus, hanem a 'b'-vel tévesztették össze (236). A két betű egymásnak tükörképe, a gyakorlatlan kéz könnyen felcserélhette őket.

A fő fejezeteket három függelék követi. Közöttük az első a Kurzív vagy kurzívhoz közelítő írású köemlékek Aquincumból címet viseli. Itt különösen érvényesül Fehér Bence azon képessége, hogy a legreménytelenebbnek látszó feliratból is értelmezhető szöveget varázsoljon. Ezt tapasztaljuk a „Kapitális írású feliratok kurzív alapon magyarázható íráshibákkal” cím alatt szereplő feliratoknál (255 skk.). Igen szellemes, ahogy a VONLII-nek olvasható, nyilvánvalóan értelmetlen szót hogyan teszi értelmessé a kurzív előkép segítségével: az N a kurzív 'tv' betűcsoportból, a LII pedig a három függőleges hastás kurzív 'M'-ből jöhetett létre. Ennek eredménye a szövegbe jól beleilleszkedő VOTUM.

Ugyanígy szellemes az értelmetlen Silvanabes alak magyarázata: az 'u' betű két ferde hastáját párhuzamosnak néző kőfaragó 'e' betűt írt az 'u' helyett. A kicsiny oltárka másik oldalán lévő szöveg megfejtéséhez még nagyobb nyelvi leleményességre volt szükség, aminek részletezésébe itt most nem bocsátkozom.

A paleográfiai vizsgálatoknak a hasznosíthatóságát a II. Függelékben már meg tapasztalhatjuk. A szerző saját magát is revideálja, amikor felsorolja a Tituli Aquincensis III. kötetéhez képest a kurzív betűformák alapján módosított datálásait.

A mutatók és a konkordanciák gazdagságát jelzi, hogy összesen 38 oldalt tesznek ki. Ezekből kiemelendő a Nomina gentilia és a cognomina, melyek közel 200 névvel gazdagítják eddigi ismereteinket. Nem csoda, hisz az edényfeliratok többsége tulajdonosneveket tartalmazott. Másik kiemelendő fejezet a Nyelvtan. Ez négy oldalon keresztül veszi számba a szintaktikai, morfológiai, fonetikai, ortográfiai sajátosságokat mutató szöveghelyeket. A pannoniai latinsággal foglalkozók számára kincsesbánya ez, amit maga a szerző már részben ki is használt a Pannonia latin nyelvtörténete c. monográfiájában.

Jellemző, hogy a bibliográfia mindössze 3 oldalt tesz ki, ami jelzi, mennyire kevésbé művelt területen dolgozott a szerző. Az eredmény pedig mind filológiai, mind régészeti szempontból igen elismerésre méltó.

Az elmondottak alapján a Fehér Bence disszertációjának a nyilvános vitára való kitűzését támogatom, és MTA doktori értekezésként való elfogadását javaslom.

Debrecen, 2013. máj. 25.

Gesztelyi Tamás

MTA doktora